

8. Сыракомля, У. Выбранные творы / У. Сыракомля. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. – 528 с.

9. Цвірка, К.А. Літаратура Беларусі. Першая палова XIX ст. / К.А. Цвірка. – Мінск: Беларус. навука, 2000. – 572 с.

Summary

The article deals with the acute problem of understanding the concepts of freedom and responsibility

and other moral values by the Belarusian Enlightenment. Some aspects of these social and philosophical categories in classical literature, the history of Belarus, the native culture are examined. Attention is paid to the universal content and historical meaning of key lexical codes of the Belarusian culture.

Паступіў у рэдакцыю 31.03.2011 г.

УДК 008:82.09Колас

В.І. Вярбіцкая,

аспірант кафедры культуралогіі БДУКІМ

АПЕРЦЭПЦЫЯ САЦЫЯЛІЗАЦЫІ АСОБЫ ЯКУБАМ КОЛАСАМ: КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ

Актыўнае ўключэнне ў сучаснае паўсядзённае жыццё новых культурных з'яў і як вынік размыванне некалі адносна стабільных меж культурнай прасторы рознага статусу патрабуюць распрацоўкі адэкватных сённяшняй сітуацыі міжнавуковых падыходаў, якія адрозніваюцца ад звыклых метадаў, традыцый і школ. Аналіз навуковых прац, якія прысвечаны актуальным праблемам айчынай адукацыі, дазваляе зрабіць выснову аб тым, што ў Беларусі налічваецца значная колькасць міжнавуковых даследаванняў, заснаваных на выкарыстанні прыёмаў і метадаў сумежных гуманітарных дысцыплін. Так, праблемы сацыялізацыі асобы разглядаліся беларускімі псіхолагамі, педагогамі, філосафамі, сацыёлагамі, культуролагамі і інш. Яркім прыкладам узаемадзеяння літаратуразнаўства, этнаграфіі, педагогікі і псіхалогіі з'яўляецца творчая спадчына народнага паэта Беларусі Якуба Коласа, 130-годдзе якога рыхтуецца адзначыць сусветная супольнасць. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнка высока ставіцца да ролі Коласа ў станаўленні беларускай дзяржаўнасці, літаратуры і навукі. Ён адзначае, што ў развіццё нашай краіны ўкладзены намаганні, энергія, «сила слова светочей национальной культуры: Якуба Коласа, Янки Купалы, Максима Богдановича и многих-многих других» [9, с. 2]. Я. Колас быў шматграннай асобай – паэтам, пісьменнікам, літаратуразнаўцам, мовазнаўцам, фалькларыстам, педагогам. Ён пакінуў пасля сябе багатую навукова-педагагічную спадчыну, дзе з навуковай заглибленасцю распрацаваны многія праблемы педагогікі і псіхалогіі.

На наш погляд, найбольш грунтоўна пісьменнікам прааналізаваны сутнасць, змест, формы, метады і сродкі сацыялізацыі асобы школьніка, хоць сама катэгорыя «сацыялізацыя» Коласам не ўжываецца. Пісьменнік выкарыстоўваў у сваіх працах паняцці «асвета», «адукацыя», «выхаванне», якія сённяшнімі педагогамі,

псіхолагамі, культуролагамі трактуюцца як часткі працэсу сацыялізацыі. Вывучэнне коласаўскіх публіцыстычных артыкулаў, тэкстаў мастацкіх твораў, грунтоўных дыдактычных прац («Методыка роднай мовы», «Другое чытанне для дзяцей беларусаў») дазваляе нам меркаваць аб тым, што Коласам, тым не менш, створана цэльная канцэпцыя сацыялізацыі асобы.

Тэрмін «сацыялізацыя» ўпершыню з'явіўся ў сусветнай гуманітарнай думцы ў 30-я гг. XIX ст., а ў першай палове XX ст. прыняты на ўзбраенне вучонымі і практыкамі нашай краіны, калі літаратурная і навукова-педагагічная дзейнасць Я. Коласа набыла шырокую вядомасць. Менавіта ў 1925 г. ён завяршыў працу над псіхалага-педагагічным даследаваннем «Методыка роднай мовы», у 20–30-я гг. мінулага стагоддзя выйшлі ў свет паэмы «Новая зямля», «Сымон-музыка», напісаны так званыя «Палескія апавесці», шматлікія апавяданні, казкі і іншыя творы для дзяцей, у якіх выкладзены важнейшыя палажэнні тэорыі сацыялізацыі. Фарміраванне асобы, на думку Коласа, уяўляе сабой складаны, шматгранны працэс уключэння чалавека ў сацыяльную практыку, набыцця ім сацыяльных якасцей, рыс, засваення культурнага вопыту і рэалізацыі ўласнай сутнасці праз выкананне пэўнай ролі ў практычнай дзейнасці. Аб тым, што адукацыя і выхаванне як важнейшыя сродкі сацыялізацыі павінны падрыхтаваць чалавека да жыцця і ўдзелу ў грамадскай дзейнасці, Колас пісаў у артыкулах «Шануйце і любіце сваю родную мову», «Ліст да маладнякоўцаў», «Быць гражданином», у трылогіі «На ростанях», паэмах «Сымон-музыка», «Новая зямля», апавесці «На прасторах жыцця», апавяданнях «Сірата Юрка», «Туды, на Нёман» і інш. «А каб быць гэтым гаспадаром, каб умець сваімі рукамі будаваць сабе жыццё, трэба навука», – тлумачыў сялянам Астап, адзін з персанажаў апавядання «Туды, за Нёман» [3, с. 265]. Толькі ў розных відах дзейнасці (эка-

намічнай, грамадска-палітычнай, культурнай) адзначаў пісьменнік у «Лісце да маладнякоўцаў», выконваючы пэўную сацыяльную ролю, чалавек фарміруецца як творца матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, актыўны суб'ект сацыяльных адносін [6, с. 59].

З дыскурсу творчай спадчыны народнага паэта Беларусі вынікае, што асноўную выключную ролю ў працэсе сацыялізацыі адводзіў ён адукацыі. Важнейшым інстытутам сацыялізацыі, на думку Я. Коласа, з'яўляецца школа, якая дае дзецям сістэматычную адукацыю, рыхтуе да працоўнага жыцця і ўдзелу ў грамадскіх працэсах. Сацыялізуючая функцыя школы, лічыў пісьменнік, выяўляецца яшчэ і ў тым, што дзеці ў ёй вучацца сацыяльным нормам і ролям, якія ім давядзецца выконваць у жыцці. Філасофска-педагагічны погляд на месца і ролю школы, змест, формы і метады яе дзейнасці акрэсліў творца ў трылогіі «На ростанях», шэрагу публіцыстычных твораў. Дастаткова сказаць, што праблемы дзейнасці нацыянальнай беларускай школы ім разглядаюцца ў артыкулах «Службы курсы», [6, с. 29–31], «Школа і дарожнае будаўніцтва» [6, с. 61–63], «Нашы савецкія дзеці» [6, с. 218–220], «Задачы савецкай школы» [7, с. 39–42] і іншых творах. Па меркаванні пісьменніка, школа і іншыя тыпы навучальных устаноў павінны даць маладому пакаленню сістэматычную адукацыю, дапамагчы падрастаючаму пакаленню авалодаць навыкамі, уменнямі, ведамі, звязанымі з прыроднымі аб'ектамі, сфарміраваць каштоўнасці, ідэалы, нормы і прынцыпы сацыяльных паводзін. Мэта адукацыі, лічыў Колас, даць маладому пакаленню сістэматычныя веды ў асноўных сферах чалавечай дзейнасці. У артыкуле «Шануйце і любіце сваю родную мову», які ён адрасаваў школьнікам, Колас пісаў: «Авалодваючы асновамі навук, вам трэба пазнаваць свет, законы, па якіх развіваецца грамадскае жыццё, ведаць і любіць свой народ, сваю Радзіму, будаваць новае жыццё...» [7, с. 28]. Месца адукацыі ў працэсе фарміравання асобы пісьменнік паказаў не толькі ў публіцыстычных артыкулах, але і ў шэрагу сваіх пражытных і паэтычных твораў. Так, Андрэй Лабановіч у размове з палешуком Сцяпанам («На ростанях») таксама тлумачыць яму, для чаго неабходна адукацыя: «...Вашы дзеці вучыцца будуць, граматымі стануць, будуць кнігі, часопісы чытаць, навучацца, як лепей каля зямлі хадзіць, каб карысці з яе болей было, бо ўсё ж паляпшэнне ў жыцці ад навукі ідзе» [5, с. 15–16]. Аб тым, што нельга жыць без ведаў сцвярджаў паэт у паэме «Сымон-музыка»: «Без навукі жыць пагана, / Яе сню, панок, у сне – / Так хачу я знаць навуку, / За яе б аддаў жыццё...» [4, с. 438].

Цэнтральнае месца ў коласаўскай канцэпцыі сацыялізацыі займае тэзіс аб ролі мовы як

ядра культуры ў фарміраванні светапогляду асобы, развіцці яе мыслення, эстэтычнага густу, крэатыўнасці. Аналіз тэкстаў коласаўскіх артыкулаў «3 нагоды майго юбілею» [6, с. 87–90], «Літаратурная учеба» [6, с. 114–116], «Мова М. Лынькова па рамане “На чырвоных лядах”» [6, с. 154–157], «Шануйце і любіце сваю родную мову» [7, с. 25–26], «Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову» [7, с. 132–136] і іншых публіцыстычных твораў дае падставы для высновы, што мова, у разуменні Коласа, – гэта асноўны вынік і сродак культуры, матэрыялізаванае думанне, выяўленне ступені развіцця нацыі. На думку пісьменніка, мова выступае ў якасці фактара найлепшага развіцця асобы, важнейшая ўмова яе гарманічнага існавання. «Роднае слова, – адзначаў Колас, звяртаючыся да беларускіх школьнікаў, – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет. Пагэтак вам неабходна так старанна вывучаць сваю родную мову, ведаць і любіць лепшыя творы беларускай літаратуры» [7, с. 26]. Лейтматывам у коласаўскай творчай спадчыне праходзіць думка аб тым, што без роднай мовы адбываецца дэградацыя асобы і грамадства, заняўбанне іх інтэлектуальнага, творчага, маральнага патэнцыялу.

У сваіх публіцыстычных працах Я. Колас выступаў за пашырэнне сферы ўжытку беларускай мовы, наданне ёй не толькі дзяржаўнага, але мажарытарнага статусу. У выданні «Методыка роднай мовы» пісьменнік разглядаў мову не толькі ў якасці аднаго са школьных прадметаў, але і як важнейшы прадмет, які мае «агульна-асветнае», «выхавальнае» і «практычнае значэнне» [7, с. 318]. Тут жа творца паказаў месца роднай мовы ў працэсах фарміравання характару, мыслення школьнікаў, разумення і ўяўлення імі з'яў культуры. Па меркаванні Коласа, удзел мовы ў дзейнасці мыслення заключаецца ў тым, «што яна дае разуменням і ўяўленням, да якіх мае дачыненне мысленне, слоўныя значэнні. Без падтрымання словам наша мысленне было б перарваным і нячоткім» [7, с. 318]. У сувязі з гэтым першачарговай задачай у справе беларусізацыі школы, пераконваў пісьменнік, з'яўляецца навучанне роднай мове. Акрамя навукова-тэарэтычнага абгрунтавання ролі мовы ў сацыялізацыі асобы, Я. Колас прадпрымае шэраг практычных крокаў па выяўленні ўмоў, спосабаў, метадаў і форм навучання беларускай мове. У 1925 г. ён завяршае працу па напісанні першага дыдактычнага твора «Методыка роднай мовы», дзе паказвае, «як трэба весці навучанне роднай мове, каб яно было паспяховым і навукова правільным» [7, с. 317]. Прааналізаваўшы ў гістарычным ракурсе мноства існуючых у шэрагу еўрапейскіх краін метадаў навучання мове, творца прыходзіць да высновы, што «лепшым мета-

дам трэба прызнаць такі, каторы не гвалтуе дзіцячай прыроды і ідзе на спатканне яе патрэбам» [7, с. 348]. Колас прапаноўвае настаўнікам выкарыстоўваць пры навучанні дзяцей грамацкі комплекс метадаў: вобразна-маторны, гукавы, цэлых вобразаў і інш.

Асобны раздзел у «Методыцы роднай мовы» Я. Колас прысвячае ролі і месцу чытання і наогул кнігі ў сацыялізацыі асобы. Чытанне, на думку творцы, з'яўляецца «адзіным сродкам самаасветы», спосабам, якім вучні могуць «папаўняць свае веды незалежна ад дапамогі настаўніка», «разбірацца у тым матэрыяле, што дае кніга» [7, с. 396]. Аўтар аналізуемай дыдактычнай працы быў перакананы, што чытанне служыць і эстэтычнаму выхаванню дзяцей. «Яно, – сцвярджаў Колас, – узбагачае фантазію новымі вобразамі, даючы дзецям новыя разнастайныя перажыванні, выходзіць у іх густ да прыгожага, да паэзіі і мастацтва» [7, с. 396]. Асабліваю ролю адводзіў пісьменнік чытання мастацкіх твораў. Яно каштоўна не столькі тымі крупінкамі ведаў, што можа набыць чытач у працэсе працы над творами, колькі тымі асабістымі перажываннямі, якія выклікаюцца пры ўспрыняцці твора, тымі вобразамі, якія «падымаюць, узвышаюць і крышталізуюць дух дзіцяці» [6, с. 402]. Творца разглядаў мастацкія творы як важнейшы элемент выхавання ў шырокім сэнсе слова. На падставе гэтага пісьменнік распрацоўвае методыку чытання, дзе прапаноўвае беларускім педагогам шэраг дыдактычных спосабаў-прыёмаў, з дапамогай якіх магчыма выпрацаваць у школьнікаў адпаведныя навыкі і ўменні.

Значную ўвагу надае Я. Колас аналізу псіхалагічных асноў навучання, якія выклікаюцца чытаннем. Псіхалогія чытання падаецца ім у адпаведнасці з асноўнымі палажэннямі тагачасных канцэпцый, распрацаваных еўрапейскімі навукоўцамі Д. Локам, В. Ікельзамерам, Г. Салісам, Ж. Жакато, К. Шмідтам і інш. Пры вызначэнні псіхалагічных асноў розных відаў чытання пісьменнік выкарыстоўвае багатую педагогічную спадчыну рускіх вучоных: П.О. Афанасьева, К.Д. Ушынскага, А.А. Фартунатава, Л.І. Цімафеева і інш.

Псіхалогію чытання Колас разглядаў у шырокім і вузкім значэннях дадзенага паняцця. У вузкім разуменні ён ўяўляў яго як працэс навучання чытаць пэўныя тэксты. Але, на думку Коласа, «засвоіць сам працэс чытання яшчэ не значыць навучыць дзяцей чытаць у шырокім значэнні» [7, с. 396]. У шырокім значэнні мэта навучання чытання заключаецца ў тым, каб развіць у дзецях навыкі свядомага самастойнага чытання. Свядомае чытанне творца разумее як умённе хутка ўспрымаць падчас чытання і асобныя думкі, і сам ход думкі, і яе значэнне. Свядомаму чытання Я. Колас проціпастаўляў механічнае чытанне, «калі вучань правільна

вымаўляе словы, але не злучае з імі значэнняў, не разумее таго, што чытае» [7, с. 398]. Пісьменнік арыентаваў беларускіх педагогаў на дзейнасць па навучанні школьнікаў свядомаму чытання, якое фарміруецца «спосабам мнагалікіх і доўгіх практыкаванняў пры дапамозе настаўніка і пад яго кіраўніцтвам» [7, с. 396].

Я. Колас быў перакананы, што эфектыўнасць працэсу навучання чытання ў многім «залежыць не толькі ад спосабаў чытання, але і ад самога матэрыялу» [7, с. 402]. У сваёй працы пісьменнік вызначыў важнейшыя патрабаванні да тэкстаў, прапаноўваемых дзецям для чытання. Па-першае, лічыў аўтар, твор павінен быць цікавым для дзяцей і выклікаць у іх ахвоту да чытання. Па-другое, чытанка павінна ўтрымліваць пэўныя і дакладныя веды. Па-трэцяе, тэкст, які даецца для чытання, «павінен закранаць у дзяцей лепшыя струны іх, развіваць гатоўнасць стаяць за грамадзянскія ідэалы. Ён павінен выходзіць спачуванне, маральную чуласць» [7, с. 403]. Колас не раіў педагогам прапаноўваць у якасці чытання вершаваную і навукова-папулярную літаратуру. Творы для школьнага чытання, на яго думку, павінны быць напісаны спецыяльна. Праблему стварэння кніг для школьнікаў пісьменнік неаднаразова ўздымаў у сваіх публіцыстычных артыкулах. Так, у адным з іх («Быць гражданином») Колас, аналізуючы школьную літаратуру, адзначаў, што ў адлюстраванні гісторыі беларускай культуры маецца шэраг недахопаў, адсутнічаюць добрыя падручнікі. Ён падкрэсліваў: «Хорошая хрестоматия, в которой умело подобраны наиболее характерные произведения, правильно отражающие развитие белорусской культуры и литературы, – фактор первостепенного значения в воспитании молодого поколения» [7, с. 28]. Гэта ж пытанне абвострана ставіў пісьменнік і ў «Прамове на XXI з'ездзе Камуністычнай партыі Беларусі» [7, с. 231–235]. Менавіта з улікам стымулявання эмацыянальнай і крэатыўнай дзейнасці вучняў пабудавана Я. Коласам «Другое чытанне для дзяцей беларусаў», якое з'явілася ў друку ў 1910 г. [1].

Кампаратыўны аналіз тэкстаў прац К.Д. Ушынскага «Роднае слова» [11], «Дзіцячы свет» [12], Э. Пашкевіч (Цёткі) «Першае чытанне для дзяцей беларусаў» [14] і коласаўскага «Другога чытання...» паказвае, што Колас у многім быў іх пераемнікам і прадаўжальнікам. Яго ядналі з Ушынскім і Цёткай блізкія погляды на ролю роднай мовы, вуснай народнай творчасці, прыроды ў фарміраванні светапогляду асобы. Кнігі Коласа і Цёткі абапіраюцца на народную традыцыю, на фальклор, на вопыт народнай педагогікі. У той жа час прачытанне названых прац дае падставы сцвярджаць, што «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» больш дасканалае ў параўнанні з пра-

цай Э. Пашкевіч. Абапіраючыся на вопыт пісьменніцы, Я. Коласу як вопытнаму настаўніку ўдалося пазбегнуць асобных хібаў, якія меліся ў яго папярэдніцы. Беларуская даследчыца ў галіне педагогікі С.В. Снапоўская адзначае, што коласаўскае «Другое чытанне» «больш адпавядае дзіцячаму ўзросту, значна шырэй адлюстроўвала падзеі і з'явы жыцця...» [10, с. 52]. Яна мае свае адметнасці ў сэнсе тэматыкі, асаблівасці стылю і мовы. Творы, уключаныя ў пісьменнікам у чытанку, па жанры даволі разнастайныя: апавяданні, замалёўкі, нарысы, казкі, вершы, байкі. У кожным з іх выяўляецца эстэтычнае бачанне прыроды, пейзажу. Колас адухаўляе кожную прыродную з'яву, раскрывае чытачу прыгажосць усяго існага, імкнецца перадаць ім сваё пачуццё радаснага светаўспрымання. Нам падаецца, што праблемы прыроды, побыту, маралі ў аналізаваным творы распрацаваны пісьменнікам з культуралагічнай заглыбленасцю, на даволі высокім тэарэтычным і дыдактычным узроўнях. Лексічную аснову пейзажных малюнкаў у «Другім чытанні» стварае лексіка, якая абазначае прыродныя рэаліі. Разам з тым, пры адсутнасці асаблівай экспрэсіі яна вызначаецца багаццем фарбаў і адценняў, тэматычнай разнастайнасцю. Кожнае слова-дыскус у аўтарскім кантэксце раскрывае свае нябачныя, утоеныя сілы, дзякуючы ўмеламу выкарыстанню, спалучальнасці і ўзаема сувязям з іншымі словамі.

Уваходжанне чалавека ў культуру, па меркаванні Коласа, не заканчваецца ў школе з дасягненнем індывідам паўналецця. Фарміраванне сацыяльных якасцей, уласцівасцей, каштоўнасцей, ведаў і ўменняў, засваенне норм, правіл, узораў, устаноў, паводзін, дзякуючы якім чалавек становіцца дзеяздольным удзельнікам сацыяльных сувязей, інстытутаў і супольнасцей, працягваецца ў далейшы перыяд. Акрамя школы, да інстытутаў сацыялізацыі Я. Колас адносіў сярэднія спецыяльныя і вышэйшыя навучальныя ўстановы, якія ўплываюць на працэс станаўлення асобы. У артыкулах «Культура і навука ў БССР за 30 год», «Десять лет спустя», «Шануйце і любіце сваю родную мову» ён адзначаў, што «не толькі школы мае беларускі народ. У нас ёсць цяпер тэхнікумы, інстытуты, універсітэт, Акадэмія навук, свае тэатры» [7, с. 26]. Па меркаванні творцы, там завяршаецца фарміраванне індывіда як суб'екта матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей, пазнавальных, практычных, камунікатывных яго якасцей. З яго біяграфіі вядома, што пісьменнік працаваў выкладчыкам беларускай мовы і методыкі яе выкладання на педагогічных курсах у Слуцку, Беларускім дзяржаўным універсітэце, тэхнікуме. Колас звяртаў увагу студэнтаў, як сведчыць коласазнавец Н.І. Шэўчык, на важнасць глыбіні, трываласці ведаў студэнтаў, на

неабходнасць развіваць іх мысліцельную дзейнасць і духоўныя якасці, вучыў удумлівасці і сур'ёзнасці ў адносінах да сваёй будучай прафесіі [13, с. 209].

У коласаўскай канэпцыі сацыялізацыі дадзена навукова-тэарэтычнае абгрунтаванне ролі і месца педагога як суб'екта культуры ў працэсе фарміравання асобы. Аналіз тэкстаў шэрагу публіцыстычных і мастацкіх твораў Я. Коласа сведчыць, што ён ставіў і імкнуўся вырашыць праблему настаўніка, яго ўплыву на вучняў. У разуменні творцы настаўнік – гэта чалавек «усебаковай і глыбокай адукацыі», які «абавязан грунтоўна разбірацца ў законах грамадскага жыцця» [7, с. 40]. Ужо ў раннях сваіх публікацыях пісьменнік рашуча выступаў супраць пасіўнасці і нямой пакоры настаўніка, асуджаў зняважлівыя адносіны да яго расійскіх улад. Так, у карэспандэнцыі «Аб народным вучыцелю» (1907 г.) творца з абурэннем пісаў: «Вучыцель ніколі не бачыў і не бачыць добра. Усё яго жыццё – адна пакута. І хто над ім не мае волі? Колькі ў яго начальства ўсялякага!... І кожнае гэта начальства лічыць сваім правам так ці іначай скубянуць вучыцеля, а то і ўкусіць яго. І вучыцеля скубуць і кусаюць. А яго доля – маўчы і цяргі» [6, с. 308]. Становішча настаўніка ў дарэвалюцыйнай Беларусі праўдзіва паказаў пісьменнік у трылогіі «На ростанях», дзе ім створана галерэя вобразаў вясковых настаўнікаў. Сярод іх ёсць сапраўдныя інтэлігенты з чыстым сумленнем, якія вераць у сэнс сваёй справы, гарача любяць сваю працу. Такім з'яўляецца галоўны герой трылогіі Андрэй Лабановіч, які ўкладваў у настаўніцкую працу «сваю душу і сэрца» [5, с. 53]. «Яму хацелася як мага болей абудзіць дапытлівы розум сваіх выхаванцаў, шырэй расчыніць ім вочы на свет і навучыць іх крытычна ставіцца да жыцця, да сваіх абавязкаў у адносінах да людзей» [5, с. 414]. Сумленнай, адданай рабоце паказаў пісьменнік і настаўніцу Ірыну ў апавяданні «Туды, на Нёман»: «Новай настаўніцы нялёгка ў школе навучанне весці, бо ёй сапраўды хочацца навучыць дзяцей. Яна ўся рабоце аддаецца» [3, с. 256]. Побач з такімі крэатыўнымі асобамі Колас негатыўнымі фарбамі таксама намаляваў вобразы настаўнікаў-рамеснікаў, якія за грошы гатовы рабіць усё, што захочаш.

Педагагічны дыскус у творчай спадчыне Коласа дазваляе нам гаварыць аб тым, што пісьменнік вызначыў крытэрыі, па якіх можна меркаваць аб адпаведнасці той або іншай асобы званню настаўніка. На яго думку, эфектыўнай будзе педагагічная праца настаўніка пры ўмове, калі: а) педагог будзе здольны асэнсоўваць патрэбнасці і тэндэнцыі грамадскага развіцця; б) мець разнастайныя навуковыя веды, працоўныя і інтэлектуальныя ўменні і навыкі; в) педагагічныя і псіхалагічныя веды, выхаваўчы

вопыт, любоў да дзяцей, інтуіцыю. У пісьме да настаўніцы А.Ф. Харкевіч пісьменнік пісаў: «Але каб быць добрым настаўнікам, патрэбна, па-першае, мець шырокую агульную адукацыю і спецыяльную, педагагічную, каб умець выхоўваць маленькіх людзей, якія стануць дарослымі і будуць будаваць жыццё. Патрэбна любіць такіх людзей, любіць працу і прывіваць любоў да працы і сумленных адносін да жыцця і людзей» [8, с. 412–413]. Як бачна, працэсы адукацыі і выхавання творца разглядаў у адзінстве сацыякультурных, педагагічных і псіхалагічных элементаў. Я. Коласу было ўласціва яснае разуменне сацыяльнага характару выхавання і яго значэння для грамадства, правільнае вызначэнне ролі школы і настаўніка ў працэсе сацыялізацыі асобы.

Аналіз тэкстаў публіцыстычных і мастацкіх твораў Я. Коласа сведчыць, што ён надаваў вялікае значэнне сям'і ў працэсе засваення індывідам культурнага досведу этнасу. Па яго меркаванні, у сям'і закладваецца падмурак агульнагуманістычных маральных якасцей, асноў фізічнай і санітарна-гігіенічнай культуры, культуры роднай мовы, сацыякультурнай камунікацыі, адаптацыі органаў успрымання да канкрэтных форм прыроднага і культурнага асяроддзя. Даследванне коласаўскай літаратурнай спадчыны паказвае, што дзейнасць сям'і па фарміраванні этнакультурных каштоўнасцей, норм і ідэалаў знайшла шырокае адлюстраванне ў паэтычных і празаічных творах паэта. У паэмах «Сымон-музыка», «Новая зямля», трылогіі «На ростанях», апавесцях «Дрыгва», «Адшчапенец», апавяданнях «Малады дубок», «Сірата Юрка», «На чыгуцы» і іншых творах Колас разглядаў сям'ю як мікраасяроддзе трансмісіі культуры. У сям'і лясніка Міхала, напрыклад, праз хатняе навучанне дзеці далучаліся да ведаў, засвойвалі працоўныя навыкі, патэрны паводзін, спасцігалі рэлігійныя, этнічныя традыцыі. Вельмі вобразна гэта ўвасоблена ў раздзелах «Дарэктар» [4, с. 119] і «Начаткі» [4, с. 126].

Грунтоўна пісьменнікам раскрыты працэсы перадачы культурнай інфармацыі шляхам вертыкальнай і гарызантальнай трансмісіі. У першым выпадку, адзначаў Колас, сацыякультурная інфармацыя перадаецца ад бацькоў, старэйшых і сваякоў дзецям. У выніку такой дзейнасці, па меркаванні амерыканскага антрапалага М. Мід, складаецца постфігуратыўная культура. У апавяданнях «Пад Новы год», «На чыгунцы» пісьменнік раскрыў сутнасць вертыкальнай трансмісіі. Бацькі, літаратурныя героі, тлумачаць дзецям, наколькі дазваляў ім розум, розныя з'явы навакольнага свету. Так, у апавяданні «Пад Новы год» бацька растлумачвае сваім сынам, што такое Новы год, калі год бывае добры, а калі злы. Ён у даступнай для

дзяцей форме расказаў маленькім сынам як адбываецца змена часу: «Адно кола змен часу мы перабылі, а з заўтрашняга дня зачнем другое. Вось гэты першы дзень, які зачынае сабою новае кола часу, і называецца Новым годам» [2, с. 43]. Другі літаратурны персанаж растлумачваў Івасю («На чыгунцы»), для чаго замацоўваюцца рэйкі, што такое вайна і інш.: «А навошта ты падкручваеш гэтыя шрубы? – пытаў Івась у бацькі. – А каб рэйкі мацней трымаліся, – адказваў бацька. – Будуць замацаваны дрэнна – поезд можа сысці з рэек, зробіцца няшчасце, людзі пагінуць» [2, с. 201]. У апавяданні «Сірата Юрка» цётка Тарэса знаёміла хлапчука з народнай медыцынай: «У лесе, цётка гаварыла, для якой надобы належыць якая зёлка, ад якой хваробы ці запалення якога памагае тая ці другая трава, і пазнаёміла Юрку з рознымі краскамі: пералётнікам, гарлянкай, румянкам, чаборам, мацердушкай... і з многімі другімі раслінамі» [2, с. 192]. У паэме «Новая зямля» апекуном дзяцей быў дзядзька Антоць, які даваў «адказы на пытанні», тлумачыў «ім усё да звання: / Адкуль, з чаго дзе што бярэцца, / Вось гэта, тое як завецца, / І чаму так, чаму не гэтак / Прыхілен дзядзька быў да дзетак, / Ён быў настаўнікам, суддзёю...» [4, с. 81]. З твораў Коласа бачна, што ў сялянскай сям'і дзеці атрымлівалі не толькі практычныя навыкі да працы, а засвойвалі розныя звычаі і абрады, у якіх яны непасрэдна ўдзельнічалі. У ёй фарміраваўся і будучы творца і спажывец гэтай культуры. Сістэма сямейнага выхавання дзяцей і моладзі, на думку паэта, павінна абапірацца на традыцыйную народную абраднасць, заснаваную на прынцыпах норм народнай этыкі і маралі.

Такім чынам, сацыялізацыя асобы ўспрымалася Я. Коласам як працэс увядзення індывіда ў сістэму сацыяльнага функцыянавання грамадства. Састаўнымі часткамі працэсу сацыялізацыі, па меркаванні народнага паэта Беларусі, з'яўляюцца адукацыя і выхаванне, у выніку якіх адбываецца маральнае ўдасканаленне асобы, засваенне ведаў, уменняў і навыкаў, неабходных для эфектыўнага выканання сацыяльных роляў, перадачы этычных норм, культурных каштоўнасцей, кодаў і мовы сацыяльнай камунікацыі. Аднак сацыялізацыю нельга зводзіць толькі да адукацыі і выхавання. Сацыялізацыя асобы здзяйсняецца пад уплывам сукупнасці ўмоў як сацыяльна кантралюемых і накіравана арганізуюемых, так і стыхійных, што ўзніклі спантанна. Яна атрыбут ладу жыцця і можа разглядацца як умова і як вынік. Абавязковымі ўмовамі сацыялізацыі з'яўляюцца культурная самаактуалізацыя асобы, яе актыўная праца над сваім сацыяльным удасканаленнем. Якімі б спрыяльнымі ні былі ўмовы сацыялізацыі, яе вынікі ў значнай ступені залежаць ад актыўнасці самой асобы.

Літаратура

1. Колас, Я. Другое чытанне для дзяцей беларусаў / Я. Колас. – Пб.: Выд. суполкі «Загляне сонца і ў нашае ваконца»; «Наша хата», 1910. – 112 с.
2. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 4. Апавяданні 1906–1917 гг. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1973. – 352 с. з іл.
3. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 5. Апавяданні 1918–1956 гг. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1973. – 640 с. з іл.
4. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 6. Паэмы «Новая зямля», «Сымон-музыка» / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1974. – 624 с. з іл.
5. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 9. Трылогія «На ростанях» / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 800 с. з іл.
6. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 11. Публіцыстыка і крытычныя артыкулы 1917–1946 гг. / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1976. – 424 с. 8 с. укл.
7. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 12. Публіцыстыка і крытычныя артыкулы 1947–1956 гг. і «Методыка роднай мовы» / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1976. – 528 с. 8 с. укл.
8. Колас, Я. Збор твораў. У 14 т. Т. 13. Письмы 1908–1956 гг. Дзённікі. Летапіс жыцця і творчасці. Алфавітны даведнік твораў да 1–12 тамоў. Паказальнік імён да 11–14 тамоў. Даведнік па адрасатах да 13–14 тамоў / Я. Колас. – Мінск: Маст. літ., 1978. – 528 с. 8 с. укл.
9. Лукашенко, А.Г. Выступление Президента Республики Беларусь А.Г. Лукашенко на церемонии возложения венков к монументу Победы / А.Г. Лукашенко // Информационный бюллетень Администрации Президента Республики Беларусь. – 2010. – № 8(171). – С. 2–4.
10. Снапкоўская, С.В. Ля вытокаў нацыянальнай педагогікі. З гісторыі школы і педагогічнай думкі Беларусі канца XIX – пачатку XX ст. / С.В. Снапкоўская. – Мінск: V, 1995. – 219 с.
11. Ушинский, К.Д. Родное слово: Книга для детей и родителей / К.Д. Ушинский; сост. Н.Г. Ермолина. – Новосибирск: Магнэзия: Дет. лит., 1999. – 448 с.
12. Ушинский, К.Д. Детский мир: Для детей, родителей и педагогов. В 2 ч. – М.: Лествица, 2000. – 193 с.
13. Шэўчык, Н.І. Заўсёды ў памяці / Н.І. Шэўчык // Полымя. – 1972. – № 11. – С. 209.
14. Ciotka. Pierszaje czytanne dla dzieciak bielarusou / Ciotka. – Pieciarburh: Drukarnia Piantkouskaha, 1906. – 32 с.

Summary

The conclusion that Yakub Kolas works reflect a deep culturalogical discourse included such an aspect of culturalogic as the socialization is grounded in this article.

Fundamental tenets of the education and upbringing theory, incarnated in Y.Kolas works that had entered in a modern model of the socialization are marked in the article.

Y. Kolas viewson the role of art and literature on education al and upbrinyng process are analyzed in the article.

Паступіў у рэдакцыю 16.03.2011 г.

УДК 008:004

В.М. Жарыкава,

аспірант кафедры культуралогіі БДУКіМ

ІНФАРМАЦЫЙНА-ВЕДАВАЯ КУЛЬТУРА – ІМПЕРАТЫЎ СУЧАСНАЙ ЭПОХІ

Адной з найважнейшых асаблівасцей сучаснага грамадства з'яўляецца ўступленне чалавецтва ў якасна новую фазу свайго развіцця, якая атрымала пэўную назву – грамадства ведаў. У выніку аналітычнага агляду літаратуры ўяўляецца магчымым канстатаваць досыць працяглую эвалюцыю канцэпцыі грамадства ведаў, якую неабходна разглядаць у адным шэрагу з такімі характарыстыкамі сучаснай сацыядынамікі, як «постіндустрыяльнае грамадства» (Д. Бэл), «інфармацыйнае грамадства» (Й. Масуда і інш.), «постэканамічнае грамадства» (В. Іназемцаў), «сеткавае» (М. Кастэльс) і інш. Інфармацыя і веды становяцца галоўным рэсурсам развіцця грамадства ведаў, паколькі пераводзяць яго ў новую плоскасць развіцця – інавацыйную. Сучасная эпоха не магла не стаць інавацыйнай. Гэта з'явілася вынікам выбуховага развіцця навукі з наступным ростам практычнага прымянення навуковых дасягненняў, камп'ютарызацыяй усіх відаў чалавечай дзейнасці. Інфармацыйныя працэсы настолькі актыўныя, што падпарадкоўваюць сабе традыцыйныя элементы культуры, перш за ўсё, кардынальна змяняючы традыцыйную

сістэму камунікацыі. У адзіным інфармацыйным рэчышчы адбываецца змешванне розных відаў інфармацыі, тыпаў ведаў, спосабаў камунікацыйнага ўзаемадзеяння, у выніку чаго з'яўляюцца новыя. Сучасныя дыскусіі аб ведах і сацыяльных трансфармацыях з асаблівай актуальнасцю выносяць на парадак дня пытанне аб сацыякультурным статусе канцэпцыі грамадства ведаў, тым больш, што яно амаль не распрацавана ў айчынай навуцы. Розныя аспекты дадзенага пытання разглядаліся ў працах такіх навукоўцаў, як А.А. Лазарэвіч, С. Сцёпін, С.В. Лапіна, П. Друкер, М. Кастэльс, Ф. Уэбстэр і інш.

Мэта нашага даследавання – сфармуляваць канцэпцыю інфармацыйна-ведавай культуры, вызначыць яе месца і ролю ў сацыякультурным развіцці сучаснага грамадства, вылучыць асноўныя рысы.

Сфера навукі цесна звязана з адукацыяй, таму мэтазгодным уяўляецца весці гаворку аб навукова-адукацыйнай прасторы. Ужо некалькі дзесяцігоддзяў у свеце існуе і плённа развіваецца канцэпцыя адукацыі, арыентаваная на кампетэнтнасць, якую разумеюць як інтэлек-